

Інфарматары

1. Запісана ад Гомза Надзеі Васільеўны, 1944 г.н. в., Ігнаткаўцы Лідскага р-на Гродзенскай вобласці. Запісала Паўлава А. П. у 2016 г.
2. Запісана ад КудлоТаццяны Іванаўны, 1939 г.н., в. Масявічы Лідскага р-на Гродзенскай вобласці. Запісала Паўлава А. П. у 2016 г.
3. Запісана ад Марозавай Любоўі Сяргеёўны, г. Скідзель Гродзенскага р-на Гродзенскай вобласці. Запісала Паўлава А. П. у 2016 г.
4. Запісана ад Салановіч Рэгіны Францаўны, 1933 г.н., в. Адэльск Гродзенскага р-на Гродзенскай вобласці. Запісала Паўлава А. П. у 2016 г.

Петрова Н. О., Ковальчук С. В.

УДК 94(477.74)314.72"1944/1946"

УКРАЇНЦІ-ПЕРЕСЕЛЕНЦІ НА ОДЕЩИНІ 1944-1946 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У статті на основі архівних документів проаналізована політика, що застосовувалась радянською владою щодо українців-переселенців із Польщі у 1944-1946 рр. На жаль вони стали заручниками міждержавної радянсько-польської угоди і були добровільно-примусово переселені до південно-східних областей радянської України. В даній статті ми розглядаємо долю українців-переселенців на Одещині у зазначений період.

Ключові слова: *переселенці, переселення, депортація, українці, Україна, Польща, СРСР.*

Тема депортації та переселення українців частіше згадується у вітчизняній історії в контексті дослідження питання про

переселення українців західноукраїнських земель до інших областей Української Радянської Соціалістичної Республіки, де відновився процес «радянізації» в середині 1944 р. Сьогодні ця проблема вже має великий науковий доробок, представлений переважно науковими студіями західноукраїнських та польських вчених. Запропонована тема дослідження є досить актуальною для науковців України та Польщі.

На сьогоднішній день, є навіть розроблена і найбільш усталена періодизація:

- вересень 1944-вересень 1945 р.: добровільне переселення (невелика кількість переселених);
- вересень 1945-вересень 1946: брутальне, насильницьке переселення (масовість);
- квітень-серпень 1947: акція «Вісла», зачистка Закерзоння від українців.

Таку періодизацію надає дослідник Виноградська Г. [1, с. 243-250]. Волинський дослідник Ю. В. Крамар, у своїй праці, підтвердив перший період, вказавши, що основна фаза переселення «тривала з 15 жовтня 1944 р. до 15 червня 1946 року» [4, с. 114-115]. Зазначені хронологічні рамки запозичені дослідником Ю. В. Крамаром з першої фундаментальної праці за обраною темою дослідження, яка вийшла в світ у другій половині 90-х рр. ХХ ст. «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах» [3].

Саме заглиблення в повсякденне життя українців, депортованих з Польщі у 1944-1946 рр., дає можливість виявлення тих побутових труднощів і проблем, з якими вони зіткнулися в УРСР, в новій для них соціальній обстановці. В свою чергу, без деталей, притаманних історії повсякденності, важко збагнути, чому переселення на Україну українців могло стати і стало для останніх трагедією. «Заглиблення у повсякденне життя переселенців допомагає зрозуміти драматизм їх становища, що на довгі десятиліття обернулось оцінкою переселення як трагедії», – підкреслює дослідниця Тетяна Гонтар [2, с. 51-52].

Головним джерелом в нашому дослідженні виступають матеріали, що збереглися в Державному архіві Одеської області (далі – Держархів Одеської області) і представлені фондом «Одесский исполнительный комитет областного совета депутатов трудящихся». Вказаний нами фонд, містить в собі документи статистичного характеру, фінансові розрахунки, звіти керівників районів та обласної ради, звіти комісій, особисті заяви, скарги, звернення до посадових осіб з боку переселенців тощо. Документи офіційних державних установ виступають джерелами вивчення зазначеної проблеми, окрім спогадів приватного походження.

Таким чином метою даного дослідження є розгляд чисельності переселенців, районів розселення, положення та відношення влади до українців в 1944-1946 рр., які були переселенні з території Польщі та західної України.

Проблема переселення або «трагедія» виникла з міжнародної угоди від 9 вересня 1944 р. між польським Тимчасовим Революційним Комітетом і Урядом УРСР про обмін населенням і передачу територій, на положеннях цього цієї угоди ми не будемо зупинятися. До речі, наявність рішення угоди та переселення українців з переданих територій, присутнє у справах датованих 1944-1946 рр. Але в вказаному документі є цікава теза, що мала б поліпшити перші роки перебування переселенців на новому місці, «згідно укладеній угоди між Польським комітетом національного визволення та урядом СРСР від 9 вересня 1944 р., всі переселенці звільнялися від всіх грошових та страхових платежів строком на два роки з отриманої зарплати або грошової компенсації» [5, арк. 149]. Вважаємо цю постанову прогресивним рішенням, але чи спрацювало воно на місцях?

Одеська область на 1944 р. складалась з 30 районів [6, с. 537], з них наступні прийняли найбільше число переселенців: Ананьївський, Балтський, Березовський, Біляївський, Валегоцуловський, Врадівський, Гросуловський (з 1945 р. Великомихайловський), Доманівський, Коминтернівський, Кодимський, Котовський, Кривоозерський (тепер Миколаївська область), Мостовий район (тепер Доманівський район,

Миколаївська область), Одеський, Жовтневий (ліквідований у 1959 році), Любашівський, Долинський (був приєднаний до Ананьївського району), Песчанський, Першотравневий, Раздільнянський, Цебриковський, Грушковський, Фрунзенський, Чернянський, Ширяєвський, Яновський, Овідіопольський. Саме вище вказані райони ми зустрічаємо у справі № 85, прийняли участь розселенні переселенців [7, арк. 21].

Райони тепер вже польської території, з якої відбувалося переселення українців: Холмський, Грубешівський, Томашівський, Любачівський, Ярославський, Перемишльський, Лесківський, Замостівський, Красноставський, Білгорайський та Влодавський, Дубецьковський, Люблінський, Жешовський повіти [8, арк. 180]. Ці ж райони вказуються і дослідником Ю.В. Крамаром у своїй праці [4, с. 114]. Необхідно зазначити, що ще одним районом переселення українців на Одещину, стало Прикарпаття (сучасна Закарпатська область) [5, арк. 73].

Слід відмітити, що переселенці в своїй більшості прибували до районів області із майном, наприклад: «... на 15 березня 1945 р. область прийняла 2648 вагонів із 4 965 родинами, що становило 17 591 особу. З ними прибули 4 233 худоби, 1739 коней, 999 свиней, 904 вівці, 7995 домашньої птиці, 540 бджолосімей, 2533 сільськогосподарського реманенту, 476 возів» [5, арк. 194]. Звичайно, що на рівні із забезпеченими селянами прибували й зовсім без майна, як наприклад 20 квітня 1945 р. 523 родини у кількості 2092 особи [5, арк. 73], а пізніше ще 3 307 родин з Прикарпаття: «які потребували продуктів харчування, одягу, взуття, речей першої необхідності тощо», за словами переселенців «все майно було спалено окупантами при відступі...» [8, арк. 399]. Це є аргументом того, що переселені родини були готові розпочати трудову діяльність, але при наявності відповідних умов і в першу чергу житла. Позитивним й був той факт, що переселенці мали певні професії, як то: хлібороби, столяри, швеці, слюсари, бджоляри, тесляри-столяри, ткачі, кравчині, шевці-теслі, теслі, ветеринари-бджоляри, агрономи, городники, теслі-городники, майстри, водії, вчителі тощо [9, арк., 172-175]. Звичайно, що в даному переліку

присутні не всі професії, це питання потребує подальшого дослідження. Таким чином переселенці, при наявності робочих професій, могли прийняти активну участь у відновленні області і підвищенні її «соціалістичних показників».

Щодо чисельності переселенців, у 1944-1946 рр. за матеріалами архіву, до Одеської області було переселено 6875 родин [5, арк. 1]. У справі за № 37, можна помісячно дослідити зростання кількості переселених сімей: перші вагони із переселенцями прибули до Одеської області в межах 29 листопада – 15 грудня 1944 р. у кількості 474 родини, що становило 1935 осіб, на 1 лютого 1945 р. – 3561 родини – 12 659 осіб, на 10 квітня 1945 р. – 5609 родин – 20 912 осіб, 15 травня 1945 р. – 6292 родини – 22 441 особи, 1 липня 1945 р. – 6380 родини – 22 739 осіб, 1 серпня 1945 р. – 6810 родин, – 24 329 осіб, 25 вересня 1945 р. з'являється цифра 6850 родин – 23 580 тис. осіб [5, арк. 58-59, арк. 71, арк. 87, арк. 99, арк. 116, арк. 128, арк. 138, арк. 143]. Але вже в справі № 152, від 15 вересня 1946 р. вказується цифра 6875 родини, але без вказані кількості осіб [10, арк. 2], наступна справа фонду за № 153 підтверджує цифру 6875 родини станом на 1 вересня 1946 р., які були розселені по 27 районам Одеської області [11, арк. 1-2]. В справі за № 163 від 1 листопада 1946 р. з'являється цифра 6905 українських родин-переселенців [12, арк. 1], остання цифра, що вказує на кількість прибулих переселенців з території Польщі та західної України – 6911 родин, але без зазначення кількості осіб.

Волинський дослідник Ю.В. Крамару у своїй статті «Особливості депортаційно-переселенських процесів з Польщі до південних регіонів України у 1944-1947 рр.» вказує, що до Одеської області прибуло 26 257 осіб, але не вказується кількість родин [2, с. 115].

Починаючи з середини 1945 р. значна частина переселенців без дозволу почала виїжджати до областей західної України. Справи за № 155 та №163 наводять наступні дані: з 6911 родин, 5854 на 1 лютого 1947 р. виїхали з районів Одеської області, на проживанні залишилось 1061 родина, що становило [12, арк. 1; 13, арк. 1]. У справі № 145, в звіті завідуючого сектором переселення Черепакіної М. Т. вказано 6905 родин, з яких залишилось на

проживання 1122 родин, з них 5763 родини виїхали самовільно, тільки 20 родин отримали дозвіл Управління по справах евакуації при Раді Міністрів СРСР [14, арк. 53].

Таким чином можна говорити про те, що кількість українців-переселенців коливається від 6850 до 6911 осіб, це й підтверджено списками та звітах таких справ як: №89 «Списки українцев-переселенцев из Польши 1945 г.» [9] та № 90 «Списки переселенцев украинцев из Польши убывших из Одесской области 1945-1946 гг.» [14]. У даному разі необхідно уточнення, що серед українців переселенців була велика кількість людей без родин, або тих, хто залишив тимчасово родину у західній Україні, це підтверджують списки родин-переселенців 14 районів Одеської області у справі № 90 [15, арк. 1-112].

Необхідно зазначити, що місцевій владі було заборонено видавати дозвіл переселенцям на виїзд з району, тому були випадки повернення цілих родин [16, арк. 101]. Також в деяких відповідях підкреслюється, що вдруге переселення не відбудеться потрібно відмовляти на такі прохання [16, арк. 312, 487]. Наприклад у звіті від 15 листопада 1945 р. вказано, що повернено 101 родина, яка незаконно залишила місце переселення [5, арк., 58-59].

Але як завжди були й винятки: «... дозволити Черноті Георгію Корніловичу, що проживає з родиною з чотирьох осіб у Березовському районі Одеської області, переїхати до його матері і сестри, переселених у Дніпропетровську область [16, арк. 322].

Також у справах 1944-1946 рр. є копія постанови РНК УРСР ЦК КП(б) від 4 січня 1945 р. «О неотложных мерах по хозяйственному устройству украинского населения, прибывшего на территорию УССР из Польши и работе среди них» [5, арк. 1-2]. Цей документ вказує на занепокоєння влади ситуацією із виїздом переселенців.

Причини переселення, судячи із заяв, це: важкий клімат, недоброякісна джерельна вода, зростаюча динаміка захворювань, (послаблення зору, поява лихоманки та інші) [16, арк. 102], упереджене відношення з боку місцевої влади, нестача харчів і товарів першої необхідності [5, арк. 88, 102, 182,]. Крім того серед причин, на які посилялися

переселенці, присутнє наступне: відсутність медичної допомоги, поселення в напівзруйновані хати, крадіжки майна як місцевим населенням так і владою, тощо [16, арк. 10-15]. Серед причин присутні й такі: «... незвичність та не бажання працювати у колгоспі «скопом», бажання вести індивідуальне господарство...» [17, арк. 24]. Нелегальне залишення місць переселення розпочалося ще з березня 1945 р. про що свідчать звіти спеціальних перевіряючих, які були направлені до 12 районів області, в яких виявлено відсутність 937 родин-переселенців [5, арк. 1-2].

Про те що реальна ситуація відрізнялась від зазначеної у звітах і повідомленнях радянських агітаторів свідчить лист вчителя Цирюка І. С., який був переселений до Яновського району Одеської області: «Я завжди думав про СРСР, як про країну свободи слова, життя, думок, що в ній турбуються про робітників та селян, допомагають їм, але тут необхідно тільки працювати, працювати, а їсти нема чого...» [5, арк. 75]. У справі № 84 є докладні про перевірку умов проживання переселенців в різних районах, наприклад «О хозяйственно-бытовом устройстве переселенцев-украинцев по Цебриковскому району», де перевіряючий вказує на погані житлові умовами, як то: «Долгонюк Іван Ігнатович проживає з родиною з шести осіб у маленькій сирій, темній кімнаті ...», [17, арк. 21], «Рудик Антін Павлович, з родиною у 5 осіб проживає в маленькій тісній кімнаті, вся родина працездатна, але в колгосп ніхто не вступив, ніхто не працює...» [17, арк. 21]. Як результат, люди масово виїжджали переважно до Львівської, Тернопільської, Волинської, Рівненської області [15, арк. 1-112].

Таким чином, на початок 1947 р. з приблизно 1122 родин, які залишилися на проживання в районах Одеської області, було розселено по 17, але по факту діяло 12 колгоспів, [18, арк. 23]. Цікаво, що переселенці зверталися до влади із наступними проханнями: «... нас переселили до Кодимського району та розвезли по різних колгоспах, ми просимо щоб нас поселили в одну з вільних німецьких колоній і щоб цей колгосп складався виключно з наших людей...» [16, арк. 161]. Але з опрацьованих нами справ

ми не знайшли документ, що підтверджує в наявності виключно переселенських колгоспів в Одеській області, в даному разі можна це розцінювати, як ідеологічно-політичний хід з боку влади.

Необхідно виділити, ще одну рису депортаціо-переселенського питання, українців-переселенців переважно розселяли в колишні німецькі колонії-колгоспи, які були залишені або під час війни або після звільнення Одещини від німців-колоністів, про що свідчать архівні документи [5, арк. 101]. Навіть у своїх скаргах, переселенці вказували, що їм «обіцяли віддати під поселення вільні німецькі колонії», але реально розселення відбувалося по іншим колгоспам і навіть в домівки місцевих жителів, що таким чином вже створювало агресивне відношення місцевого населення [16, арк. 375].

Переселенська політика радянської влади дуже «добро» виглядала у звітних та статистичних документах, але реально стан справ був зовсім іншим. Одещина не була готова приймати тисячі українців-переселенців, через повоєнну розруху, місцеве населення борючись із повсякденними злиднями воєнної доби, було не готове приймати і ділитися із новоприбулим населенням.

Українці-переселенці на Одещині зіткнулися в першу чергу із новим соціально-економічним устроєм, відсутністю житла, працевлаштування, новими кліматичними умовами, хворобами тощо, більшість переселенських родин не була готова до таких умов. Виділені кошти, майно для переселенців ставало полем для зловживань з боку районної влади. Намагання влади ідеологічними та репресивними заходами вплинути на переселенців призводили до виїзду останніх до західних областей.

**УКРАИНЦЫ-ПЕРЕСЕЛЕНЦЫ НА ОДЕЩИНЕ 1944-1946 гг.
(ПО МАТЕРИАЛАМ ГОСУДАРСТВЕННОГО
АРХИВА ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ)**

В статье на основе архивных документов проанализирована политика, которая применялась советскими властями украинским-переселенцев из Польши в 1944-1946 гг. К сожалению они стали заложниками межгосударственной советско-польского соглашения и были добровольно-принудительно переселены в юго-восточных областей советской Украины. В данной статье мы рассматриваем судьбу украинский-переселенцев в Одесской области в указанный период.

Ключевые слова: переселенцы, переселение, депортация, украинцы, Украина, Польша, СССР.

Petrova N., Kovalchuk S.

**UKRAINIAN SETTLERS IN ODESSA REGION 1944-1946.
(BASED STATE ARCHIVE OF ODESSA REGION)**

On the basis of archival documents analyzed policy that was used by the Soviet authorities on ukrainian settlers from western Ukraine in 1944-1946 years. Unfortunately, they are held hostage to Soviet-Polish intergovernmental agreement and voluntarily-forcibly relocated to the south-eastern regions of the Soviet Ukraine. In this article we consider the fate of Ukrainian settlers in the Odessa region in this period.

Key words: settlers, migration, deportation, Ukrainian, Ukraine, Poland, USSR.

Список використаної літератури та джерел

1. Виноградська Г. Депортація українців з Польщі 1944-1947 рр.: проблеми періодизації та обставини переселення // Схід/Захід. Вип. 11-12. – С. 243-250.

2. Гонтар Т. Депортація українців з Польщі в історичній свідомості суспільства // Збірник наукових праць: Україна-Європа-Світ, Тернопіль, 2011. – Вип. 5 – С. 51-55.
3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: у трьох томах. – Київ: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996 р. – 752 с.
4. Крамар Ю. В. Особливості депортаційно-переселенських процесів з Польщі до південних регіонів України у 1944-1947 рр. – С. 114-119 // Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-413-261-6/24.pdf>
5. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 37, 144 арк.
6. Верменич Я.В. Одеська область // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол. : В. А. Смолійт(голова) та ін. – К. : Інститут історії України НАН України : Наук. думка, 2010. – Т. 7. – С. 537-539.
7. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 85, 289 арк.
8. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 38, 500 арк.
9. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 89, 420 арк.
10. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 152, 289 арк.
11. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 153, 249 арк.
12. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 163, 163 арк.
13. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 155, 106 арк.
14. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 145, 321 арк.
15. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 90, 112 арк.
16. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 87, 491 арк.

17. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 84, 200 арк.
18. Держархів Одеської області, ф. Р-2000, оп. 3, спр. 147, 96 арк.

Сминтина О. В.

УДК 903+574.23(477:28)»63»

ТЕОРІЯ СТРЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕКОНСТРУКЦІЇ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я НА РУБЕЖІ ПЛЕЙСТОЦЕНУ ТА ГОЛОЦЕНУ

В роботі розглядається загальна теорія стресу та теорія екологічного стресу як її окремих випадок. На підставі узагальнення наявних археологічних, палеогеографічних, палеонтологічних та палеофлористичних даних визначено спектр стресорів, які впливали на життєдіяльність населення Північно-Західного Причорномор'я на рубежі плейстоцену та голоцену. Особлива увага приділяється наслідкам динаміки рівня Чорного моря та міграції його берегової лінії як екологічним стресорам.

Ключові слова: *теорія стресу, екологічний стрес, Північно-Західне Причорномор'я, дріас III, пребореал*

Поняття стресу стало усталеним компонентом активної лексики сучасного дослідника. Усі ми, хто живе на рубежі тисячоліть, відчуваємо на собі дію стресів та стресорів різного походження та намагаємося компенсувати їхній негативний вплив на здоров'я, психіку й культуру окремої особистості та суспільства загалом. Це досягається шляхом вироблення складної системи регуляції індивідуальної та групової поведінки, яка викликає виникнення нових явищ у всіх царинах культури.

Спостереження психологів, соціологів, демографів та представників суміжних наук свідчать про виключну важливість